

OCJENE I PRIKAZI

ЗДЕНКА РИБАРОВА, *Јазикот на македонските црковнословенски текстови*, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје 2005., 243. стр.

Knjiga se sastoji od petnaest radova s temama iz ćirilometodske baštine posredovane djelovanjem Ohridskoga kulturnoga i književnoga centra. Poglavlja I.-V. općega su karaktera, dok se u drugom dijelu knjige (poglavlja VI.-XV.) autorica detaljnije bavi pravopisnim i jezičnim pitanjima pojedinih rukopisa makedonske redakcije prepisanih u raznim makedonskim skriptorijima i u različito vrijeme. Na početku je predgovor, a iza radova slijede sažetci svih poglavlja na makedonskom i engleskom jeziku, korištena literatura, kratice rukopisa i rječnika, kratice grčkih izvora, bibliografske bilješke kao i kazalo svih navedenih leksema. U *Predgovoru*, uz kratak ocrt problematike i sastava knjige, autorica ističe da joj je, osim dugogodišnjega istraživanja makedonske crkvenoslavenske pismenosti, konkretan poticaj za oblikovanje knjige dala suradnja na projektu Makedonske akademije znanosti i umjetnosti pod nazivom »Slovenskata pismenost i dejnosta na Ohridskiot literaren centar«, koji je vodio akademik Petar Hr. Ilievski. Veći dio tih priloga temelji se na prethodno objavljenim radovima, međutim za ovu knjigu oni su redigirani, neki od njih djelomice prerađeni, a u pojedinim slučajevima korištene su njihove neobjavljene verzije na što ukazuju i promjene u naslovima.

Prvo poglavlje, *Kirilometodievskoto nasledstvo vo makedonskata rako-pisna tradicija*, započinje prikazom mjesta i vremena razvoja slavenske pismenosti na jugu nakon ćirilometodske moravske misije. Uz Ohridski književni centar, za proučavanje razvoja makedonske, kao i drugih slavenskih pismenosti, značajan je i Preslav, odakle potječu najstariji ćirilski rukopisi,

a svetogorski manastiri na jugu omogućuju međusobni dodir raznih crkvenih sredina i ruski utjecaj. Od 13. stoljeća nadalje, tekstovi su brojniji, te iz raznih makedonskih skriptorija. U pravopisu i jezičnom izrazu uz prestižnu ohridsku tradiciju pokazuje se sve veći utjecaj lokalnih tradicija. Autorica daje pregled rukopisa različitoga sadržaja (biblijskoga, himnografskoga, liturgijskoga i pravnoga), pokazujući vezu tih tekstova s arhaičnom ćirilometodskom tradicijom.

U drugom poglavlju, *Kon proučavanje na moravizmite vo makedonskite crkvnoslovenski tekstovi*, ukratko se navode različiti vidovi analize moravizama u različitim autora (genetski, funkcionalni i kronološki). Dok je jedan dio moravizama trajno ušao u vokabular starocrkvenoslavenskoga jezika, specifični moravizmi se najčešće uklanjaju, osobito u južnom slavenskom okružju. Istraživanja pokazuju da treba preispitati neka od starijih vjerovanja o moravskom podrijetlu određenih leksema koji su mogli postojati već u najstarijem ćirilometodskom prijevodu (npr. *ašutb, balii*). Ono što je moravizam u jednom tekstu, u drugom se može objasniti drukčije (*račiti, zblovolbnъ, blagoslavlêti*).

U trećem poglavlju, *Slovenskiot prevod na komentarot kon psaltirot*, pokazuju se odnosi makedonskih psaltira s komentarom Hezihija Jeruzalemskoga – *Bolonjskoga* i *Pogodinova psaltira*, koji se uspoređuju s hrvatskim *Frašičevim psaltinom*, prepisanim s teksta makedonskoga podrijetla. Usporedna analiza, uz arhaično podrijetlo tekstova, otkriva i prisutnost starih promjena nastalih ranim zahvatima u Ohridskoj školi. Komentar sadrži bogat leksik i velik broj rijetkih leksema karakterističnih za ovu vrstu. Prijevod u svojoj osnovi ima arhaičan leksički sloj moravizama, koji pokazuju povezanost s najstarijim razdobljem Ohridske škole. Osim dodirnih točaka s ćirilometodskim biblijskim prijevodom, prisutan je utjecaj preslavskih leksičkih normi i dijalekatnih novina.

U četvrtom poglavlju, *Kirilometodievskiot parimejnik vo makedonskata rakopisna tradicija*, leksičke osobine najstarijega, *Grigorovičeva parimejnika* uspoređuju se s drugim osnovnim strukturalnim tipovima: rusko-crkvenoslavenskim *Zaharijevim parimejnikom* i makedonskim *Lobkovskim (Hludovim) parimejnikom*. Naglasak je stavljen na daljnji razvoj parimejnoga teksta usporedbom s parimejnim čitanjima *Orbelskog* i *Hludova trioda*. U *Grigorovičevu parimejniku* vidljiv je relativno visok stupanj stabilnosti lek-

sičke norme i nedosljednost u umetanju novina. Analiza upotrebe odabranih sinonima (*dvъri-vrata, iskrъnii-bližnii, myto-mъzda, kivotъ-kovъčegъ, olêi-maslo, skinija-sênb*) pokazuje odsutnost dodira protografa *Grigoričeva parimejnika* i tekstova u kojima su do snažnijega izraza došle preslavske leksičke norme, a čiji se utjecaj snažno odražava u *Zaharijevu parimejniku*. Unatoč brojnim novinama, arhaična matica parimejnoga prijevoda zadržana je i u triodima, obogaćujući naše spoznaje novim činjenicama i donoseći novu perspektivu u procjeni određenih čitanja.

U uvodu petoga poglavlja, *Pogled vrz jazikot na makedonskite crkvenoslovenski tekstovi*, autorica promatra makedonske crkvenoslavenske tekstove uz osvrt na dosadašnja jezična istraživanja. Sistematizacija i interpretacija podataka iz makedonskih crkvenoslavenskih tekstova potiče nove generelizacije i u isto vrijeme traženje novih odgovora na niz pitanja povezanih sa strukturnim promjenama jezičnoga izraza u makedonskom okružju u različitim razdobljima kao i suodnosa pisanoga (crkvenoslavenskoga) i govornoga (dijalekatnoga) jezika u predstandardizacijskom razdoblju, karakteriziranom različitim utjecajima (utjecaj domaćih ohridskih tradicija, srpski, bugarski i ruski utjecaj itd.). Makedonska redakcija crkvenoslavenskoga jezika potpun razvitak doseže u 12. stoljeću, kad se učvršćuju temeljne norme makedonske crkvenoslavenske književnosti. Oblikovanje tih normi nastavlja se na staroslavensko glagoljsko razdoblje Ohridskoga književnoga centra. Ovaj rad predstavlja tipične pojave makedonske crkvenoslavenske književnosti na pravopisnoj, fonološkoj, morfosintaktičkoj i leksičkoj razini.

Sljedeća četiri poglavlja posvećena su iznimno vrijednim tekstovima evanđelja. U šestom poglavlju, *Mešanje na nosovkite vo Radomirovoto evangelie*, miješanje nazala u *Radomirovu evanđelju* (RE), autorica pokazuje da se ono pojavljuje u ograničenom broju primjera. Tendenciju etimološkoga pisanja po uzoru na starije tradicije mogao je podupirati i izgovor nazala u sjevernoj Makedoniji. Drugi je čimbenik koji utječe na upotrebu nazala u RE kontakt sa srpskom pismenošću, odnosno s raškim pravopisnim normama. Treći je čimbenik utjecaj predložka (predložaka) iz kojeg je tekst prepisan. Zamjetno ograničenje zamjene nazala u određenim morfološkim kategorijama, u skladu sa stanjem u tekstovima Kratovske škole, pokazuje jak utjecaj morfologije na upotrebu nazala u RE.

U sedmom poglavlju, *Za neкои leksički specifičnosti na Radomirovoto*

evangelie, glavni je naglasak na odabranim leksičkim varijantama koje razlikuju RE kako od staroslavenskih tako i od makedonskih evanđelistara. RE pripada tradiciji evanđeoskih tekstova povezanoj s Rusijom i tipičnoj za pune aprakose Mstislavovog tipa. RE ima ista leksička rješenja kao puni aprakosi istoga tipa, rusko *Mstislavovo* i srpsko *Vukanovo evanđelje*. Isti leksički sloj nalazi se u nekim tekstovima četveroevanđelja koji pokazuju dublje veze s aprakosom, kao što je među makedonskim tekstovima *Makedonsko zagrebačko evanđelje*, među srpskim tekstovima *Raškohilandarsko i Mokropoljsko evanđelje* sa slojem značajno obnovljenog leksika i karakterističnom tendencijom prijevoda grčkih riječi. Bliži odnos RE s ovim srpskim rukopisima otkriva povezanost s njihovim zajedničkim protografom.

Osmo je poglavlje *Radomirovoto evangelie i negovoto mesto vo razvojt na makedonskata crkovnoslovenska pismenost vo 13. vek*. Analiza temeljnih jezičnih posebnosti u RE pokazuje jaku integraciju domaće tradicije s njezinim glagoljskim korijenima. Dok više pojava ukazuje na povezanost s pravopisnim normama Kratovske škole, velik je broj osobitosti koje su rezultat miješanja, ne samo domaćih, nego raznih elemenata, uglavnom iz srpske i ruske književnosti. Višeslojna struktura RE oslikava složenu situaciju makedonske književnosti druge polovine 13. stoljeća, posebno u kulturnim centrima sjeverne Makedonije.

Deveto je poglavlje naslovljeno *Beleški na jazikot na Karpinskoto evangelie*. Prema pravopisnim i jezičnim karakteristikama, *Karpinsko je evanđelje* makedonski tekst koji se može smjestiti u sjevernu Makedoniju, u područje utjecaja Kratovske škole. Ipak je prepisan sa starijega predloška, također makedonskoga porijekla. U morfologiji vidljiv je kontrast između morfoloških inovacija, uzetih iz živog govora s jedne strane, i čuvanja nekih vrlo arhaičnih oblika iz protografa, s druge. Inovacije se više zapažaju u deklinaciji dok se arhaični oblici vide u konjugaciji.

Deseto je poglavlje *Dečanskiot psaltir vo sporedba so Bolonjskiot. Dečanski psaltir* s početka 14. stoljeća, kao i *Bolonjski psaltir*, rukopisi su povezani s radom Ohridske škole. Na temelju kontrastivne usporedbe obaju tekstova a uzimajući u obzir i njihov odnos sa *Sinajskim psaltrom* daju se neke tipične sintaktičke i leksičke značajke *Dečanskoga psaltira*. Usprkos brojnim novinama, u sintaksi, i posebno u leksiku, kao i nekim pojedinačnim promjenama koje upućuju na pisarevo često podlijeganje utjecaju tek-

sta naučenoga napamet, *Dečanski* je *psaltir* zadržao tragove protografa vrlo arhaičnoga karaktera.

Četiri poglavlja posvećena su parimejnicima. U jedanaestom poglavlju, *Prašanje za lokacijata na Grigorovičeviot parimejnik vo svetlinata na ortografsko-fonološkite osobenosti*, analiziraju se temeljne pravopisno-fonološke karakteristike *Grigorovičeva parimejnika*, koje omogućuju pobliže lociranje prijepisa (upotreba *ê/ja*, vokalizacija *ʋ>o*, denazalizacija: *oʳ>ʋ*, *eʳ>ê*, izmjenjivanje *y* s *ʋ* i redukcija tih glasova). Autorica promatra odnos između govornoga i pisanoga jezika, kao i stanje u drugim crkvenoslavenskim rukopisima. Prijepis je moguće povezati s južnomakedonskim govorima. U pravopisnim karakteristikama *Grigorovičeva parimejnika* autorica primjećuje bliske odnose sa starim glagoljskim tradicijama makedonske pismenosti. Ovaj spomenik predstavlja važan izvor kako za proučavanje najstarijih tradicija makedonske ćirilske pismenosti i njezine povezanosti s glagoljskom, tako i za povijesnu dijalektologiju makedonskoga jezika.

Dvanaesto je poglavlje *Varijabilnosta na glagolškite formi vo Grigorovičeviot parimejnik*. Glagolski je sustav *Grigorovičeva parimejnika* višeslojan, s elementima u rasponu od najstarijih sredstava sve do najnovijih dijalekatnih oblika. Među starije novine koje mogu biti povezane s revizijom teksta u Ohridskoj školi ubrajaju se: promjena kondicionala pod utjecajem aoristnih oblika (tip *byhʋ*), eliminacija jednoga dijela nestegnutih oblika imperfekta, pojavljivanje analognih završetaka *-amʋ*, *-ate* u množinskim oblicima imperativa u glagolima 3. skupine (tip *pokažate*), zamjena nekih asigmatskih aorista novim sigmatskima i obnova kratkih sigmatskih aorista. Na njih se naslojavaju nove dijalekatne inovacije, među kojima posebno izjednačavanje osnova prezenta i infinitiva, promjena u distribuciji prezentskih glagoljskih završetaka i početak oblikovanja prezentske osnove trima tematskim samoglasnicima, nov način oblikovanja imperfekta s preferencijom završetaka *-êhʋ*, novi analogni imperativi na *-ête* u glagolima 4. skupine. Dio tih inovacija ima sustavniji karakter (npr. u imperfektu i prezentu), druge su predstavljene jedinstvenim primjerima (*idešʋ*, *hodile*, *nemate*), koje pokazuju stare korijene tih pojava. Noviji oblici uz starije imali su određenu izražajnost odražavajući unutarnju dinamiku pisanoga jezičnoga sustava.

U trinaestom poglavlju, *Grčkite sintaksički elementi vo Grigorovičeviot*

parimejnik vo sporedba so *Lobkovskiot*, analiziraju se sintaktički elementi u dva različita tipa teksta *parimejnika*. *Grigorovičev parimejnik* vrlo dobro čuva osobine arhetipa, dok *Lobkovski* slijedi prototip revidiran prema drugom grčkom tekstu. Autorica se bavi načinima prijevoda grčkih konstrukcija: vremenskih infinitivnih konstrukcija s ἐν τῷ, μετὰ τό, πρὸ τοῦ, πρίν (ῆ), ὥστε s infinitivom, εἶναι εἰς s akuzativom; i greciziranim konstrukcijama s »članom« *ize* ispred priloga na mjestu grčke konstrukcije s članom ispred priloga, prijedložnim izrazom ispred genitiva i infinitiva. Osim prijevodnih modela, greciziranih konstrukcija i njihovih slavenskih ekvivalenata, građa pokazuje veliku sličnost među tekstovima *parimejnikâ*. Autorica dolazi do zaključka da su ista rješenja pet puta veća od razlikâ, što može biti znak njihovih zajedničkih korijenâ.

Četrnaesto je poglavlje, *Jazičnite osobenosti na Lobkovskiot parimejnik*. *Lobkovski parimejnik*, nastao između 1294. i 1320. godine, pokazuje neke tipične makedonske promjene toga vremena. Brojni su primjeri supstitucije *jerova*, denazalizacije nazala, otvrdnjivanja mekoga neparnoga konsonanta s izuzetkom č, pravopis *ca, dza > za*. *Lobkovski parimejnik* sadrži bogatu građu s promjenama u sustavu imenskih oblika (upotreba lokativnog završetka *-hъ* u gen. pl., upotreba akuzativa kao općega oblika) i promjenama na sintaktičkoj razini (uklanjanje suglasničkih alternacija, upotreba završetka *-šb* u 2. l. prez., završetka l-oblika).

Petnaesto poglavlje, *Beleški za leksikata na parimejniot tekst vo Orbelskiot triod*, promatra odnos *parimejnih* čitanja u *Orbelskom triodu* prema nekim tipovima *parimejnika*. *Parimejni* tekst u *Orbelskom triodu* slijedi ćirilometodski prijevod. Osim brojnih inovacija leksik *parimeja* čuva arhaične izraze, slažući se najčešće s *Grigorovičevim parimejnikom*, na nekim mjestima s *Lobkovskim* i *Zaharijevim parimejnikom*, a rijetko pojedinačno. Navode se brojni primjeri varijanata oblikovanih pod utjecajem preslavskih leksičkih normi, u *parimejnicima*, posebice *Zaharijevu*. Ima individualnih varijanata iz govornoga jezika i inovacijâ koje jasno pokazuju vezu s novom revizijom prema grčkom tekstu. *Smidalъ, stilъ* i *vrahionъ* primjeri su zanimljive upotrebe grčkih oblika nepoznatih u uspoređenim *parimejnim* tekstovima (tj. nađenih u njima samo u svojim iskrivljenim oblicima). *Parimejna* čitanja u *Orbelskom triodu* važan su izvor za istraživanje novijega razvoja *parimejnoga* prijevoda i utjecaja u njemu.

Usprkos tome što je relativno mala (243 stranice), knjiga Zdenke Ribarove vrlo je vrijedno znanstveno djelo, bogato podacima i raščlambama. Iznoseći obilje pravopisne i jezične građe, autorica ga sustavno i temeljito analizira, uvijek polazeći od dosadašnjih relevantnih istraživanja. Na kraju pojedinih poglavlja donosi kraće zaključke i ukazuje na važnost istraživanja pojedinih spomenika za bolje poznavanje njihovih predložaka kao i makedonskocrkvenoslavenskoga jezika. Osim velikoga broja analiza (u devet poglavlja proučava se jezik starozavjetnih tekstova: parimejnika i psaltira, dok su četiri poglavlja posvećena evanđeljima), prvo i peto poglavlje sadrže sinteze, o ćirilometodskoj baštini u makedonskoj rukopisnoj tradiciji, te pogled na jezik makedonskih crkvenoslavenskih tekstova. Po opsegu građe možemo reći da je sveobuhvatna, sa širokom lepezom biblijskih i liturgijskih tekstova. Prema složenosti i osobnim interesima, u njoj će mnogo toga vrijedna naći i stručnjaci koji se bave jezikom pojedinih spomenika, kao i oni koje zanima opći pregled građe vezane za ćirilometodsku baštinu i njezin jezik.

LUCIJA TURKALJ

ЛИЛЈАНА МАКАРИЈОСКА, *Студии од историската лексикологија*. Институт за македонски јазик »Крсте Мисирков«, Скопје 2007., 372 стр.

Knjiga Liljane Makarijoske, osim *Воведа* (7-12), *Скратеници* (350-352) i *Индекса* (353-372), sadrži šest ovećih rasprava u kojima su opisani najvažniji leksički slojevi makedonskoga crkvenoslavenskoga jezika: *Именувањето на роднинско-семејните односи во црковнословенските текстови* (13-69), *Именувањето на брачните односи во средновековните текстови* (71-93), *Именувањето на деловните на човечкото тело на историски план* (95-161), *Црковнословенската лексика од областа на историјата на медицината* (163-240), *Фитонимите во македонските црковнословенски текстови* (241-285), *За зоонимите во македонските црковнословенски текстови* (287-349). Na kraju svake rasprave nalazi se popis literature, a uz neke i dodatni popis izvora.

Kao građa za istraživanje bogatoga leksičkoga fonda poslužili su makedonski crkvenoslavenski tekstovi koji su ušli u korpus *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika makedonske redakcije*, evanđelja, psaltiri, parimejnici,